

Recenzii

Dumnezeiaca Liturghie consemnate de unsprezece autori patristici. Refacerea procesului de semantizare a actelor liturgice selectate de comentatori stă la baza acestei cercetări. Un element important îl constituie observația că semnificațiile spirituale ale slujitorilor, veșmintelor lor, vaselor și părților lăcașului de cult contribuie la construirea înțeleșurilor formulelor și gesturilor liturgice în contextele în care sunt relaționate de comentarii patristici. Excursurile istorice, patristice și canonic-juridice completează viziunile hermeneutice ale comentatorilor liturgici de limbă greacă. Abordarea comparată a comentariilor la Liturghia Darurilor Înainte Sfințite, prezentarea analitică a Sfintei Liturghii ca paradigmă a vieții duhovnicești și raportul semnificațiilor formulelor identice din Sfânta Liturghie și Cele Șapte Laude sunt capitole noi care deschid noi perspective de cercetare.

Deși tratează semantismul liturgic patristic comparat, cartea Ginei Luminița Scarlat este o cercetare patristică interdisciplinară care continuă prima tratare unitară a comentariilor bizantine la Sfânta Liturghie publicată de René Bornert la Paris, în anul 1966. Spre deosebire de cercetarea liturgistului francez, această lucrare este expresia efortului de a extrage din comentariile liturgice patristice etapele comentate și de a le compara semnificațiile. Concluziile la care a ajuns autoarea în acest sens indică o deschidere a comentariilor față de noi interpretări, care denotă o mobilitate spirituală și o gândire bogată cultivate în cadrul Sfintei Tradiții a Bisericii Creștine drept-măritoare. Este prezentă ideea de potențial hermeneutic al surselor teologice ale Bisericii care ar sta la baza comentariilor. Perspectivele de cercetare menționate în încheiere arată faptul că subiectul nu este epuizat, acesta putând fi îmbogățit și prin aprofundarea altor surse.

Pr. Prof. Univ. Dr. Aurel Pavel

Ana Smith Iltis și Mark J. Cherry (sub redacția), *La temelile bioeticii creștine. Eseuri critice asupra gândirii lui H. Tristram Engelhardt jr.*, Edit. Renașterea, Cluj-Napoca, 2011, 402 p., ISBN: 978-606-607-018-8.

O cu totul remarcabilă apariție editorială - și care justifică o recenzie oricât de tardivă - ne oferă colecția „Bioetica” a editurii Renașterea, colecție coordonată de pr. prof. univ. Ștefan Iloaie. Prezent în România începând cu 2005, profesorul Hugo/Herman Tristram Engelhardt jr., cel mai renumit bioetician ortodox, a devenit ulterior, alături de unii dintre colaboratorii săi apropiați, un participant interesat și relativ frecvent al unor manifestări teologice academice anuale, precum cele de la București, Alba-Iulia, Cluj-Napoca și Bistrița. Pe cât de remarcabilă personalitatea profesorului Engelhardt, pe atât de puțin cunoscută opera sa în țara noastră. Tocmai de aceea, inițiativa traducerii și publicării volumului de față, a cărui ediție originală (Ana Smith Iltis and Mark J. Cherry (eds.), *At the Roots of Christian Bioethics: Critical Essays on the Thought of H. Tristram Engelhardt, Jr.*, M & M Scrivener Press, 2010), aniversa un deceniu de la apariția uneia dintre lucrările sale principale, *The Foundations of Christian Bioethics* (2000, prescurtat *FCB*), reprezintă o contribuție importantă la facilitarea receptării operei sale în spațiul, teologic și nu numai, de limbă română, și se cuvine salutăată ca atare. Lucrarea cuprinde eseuri critice semnate de o serie de specialiști în filozofie morală, teologie morală, etică creștină, etică medicală,

Recenzii

etica afacerilor, drept și, desigur, bioetică, mulți dintre ei foști studenți sau colegi ai profesorului Engelhardt. Este deschisă de o parte introductivă (precedată de un scurt cuvânt al IPS Mitropolit Andrei Andreicuț, în ediția românească), cu o prefață biografică semnată de un vechi prieten și colaborator, Thomas J. Bole III (devenit monah ortodox în Texas, la una dintre mănăstirile înființate de Gheron Efreim Filotheitul) și un studiu introductiv al editorilor americani ai lucrării, Ana S. Iltis și Mark J. Cherry, doi dintre cei mai fideli ucenici ai profesorului, cu obișnuita trecere în revistă a eseurilor. La finalul volumului, ultimul cuvânt aparține maestrului care răspunde criticilor, piesă cu piesă.

Facilitarea pe care o oferă acest volum nu înseamnă „popularizare”; cartea nu este o introducere, ci o dezbatere a concepției profesorului Engelhardt despre identitatea, specificul, metodele și conținuturile unei „bioetici creștine” așa cum a expus-o începând cu *FCB*. De altfel, opera sa are parte de o recepție dificilă și pe plan internațional. În afară de volumul de față, mai există un volum dedicat primei sale cărți fundamentale, *The Foundation of Bioethics* (1986, 1996, prescurtat *FB*), anume Brendan P. Minogue, Gabriel Palmer-Fernández, and James E. Reagan (eds.), *Reading Engelhardt. Essays on the Thought of H. Tristram Engelhardt, Jr.*, Springer Netherlands, 1997, precum și o recentă abordare a ansamblului operei realizată de către studenții săi, în Lisa M. Rasmussen, Ana Smith Iltis, and Mark J. Cherry (eds.), *At the Foundations of Bioethics and Biopolitics: Critical Essays on the Thought of H. Tristram Engelhardt, Jr.*, Springer International Publishing, 2015. Câteva teze de doctorat și, de asemenea, câteva numere speciale ale revistei *Christian Bioethics* (mai ales 20/2 din 2014, 21/3 din 2015 și 23/2 din 2017) sunt cele mai semnificative încercări de a examina o operă de o anvergură și profunzime intelectuală excepțională și de o importanță etică și politică majoră. Pe scurt, firul roșu al operei profesorului Engelhardt este posibilitatea întemeierii moralității (în sensul cel mai larg, care include și o știință a acesteia, cum este etica, respectiv bioetica, în contextul biotehnologiilor contemporane) în cele două universuri ale cunoașterii umane, cel imanent, accesibil rațiunii, și cel transcendent (mai precis, revelațional), accesibil credinței și a raporturilor istorice (genealogice), conceptuale și axiologice dintre aceste întemeieri posibile. Miza acestui demers pentru epoca noastră, caracterizată de o crescândă diversitate și dezorientare morală, este decisivă, anume de a identifica în acest cadru un posibil numitor moral comun și de a redescoperi un orizont al certitudinii, care să justifice existența unei moralități canonice, universale, evitând deopotrivă totalitarismul și nihilismul de orice tip. Pentru numitorul moral, Engelhardt propune „principiul permisiunii” (*agreement*), iar ca orizont al cunoașterii certe experiența noetică așa cum a primit-o, a păstrat-o și a transmis-o, de la Hristos, Biserica Ortodoxă.

Eseurile volumului sunt grupate în patru părți. Prima, dedicată raportului dintre cele două opere principale, *FB* și *FCB*, perceput adesea ca o ruptură, una dedicată moralității seculare, cealaltă celei creștine, deși constituie un întreg coerent, așa cum argumentează autorii respectivi. Remarcabil aici studiu doamnei Cornelia/Corinna Delkeskamp-Hayes, o sinteză a criticii engelhardtiene a culturii postmoderne și postcreștine, care identifică totodată dificultățile de înțelegere și receptare a acestei viziuni, dincolo de exigențele ei intelectuale, mai ales în caracterul ei anti-cultural (împotriva curentelor dominante astăzi

Recenzii

în lumea occidentală) și în cel profetic, care cheamă la convertire. Eseurile din a doua parte examinează conținutul creștin – conținut înțeles din perspectivele denomițiilor heterodoxe cărora le aparțin autorii - al moralității noetice pentru care pledează Engelhardt, în cazurile unor subiecte dificile, precum avortul, raportul dintre Biserică și stat, conceptul de lege morală și rolul raționamentului discursiv în opțiunile de credință. O a treia parte cuprinde mai multe eseuri despre identitatea, specificul și necesitatea unei bioetici creștine. În general, predomină rezerva față de importanța pe care Engelhardt o acordă dezacordurilor morale contemporane și, prin urmare, a distincției categorice dintre ceea ce el numește „prieteni”, respectiv „străini (din punct de vedere) moral”. Imanența ar putea oferi și ea o experiență morală comună, valabilă cel puțin pentru viața cotidiană, chiar dacă mai mult procedurală, controversată în cazurile grele, lipsită în realitate de expertiza etică pe care o pretinde și, mai ales, în cazul că și-ar recunoaște imanența ca și cădere sau suferință morală, receptivă la înțelepciunea mai profundă a unei moralități creștine. A patra parte cuprinde exclusiv eseul final, de răspuns, al celui examinat. După o reflecție generală asupra speranțelor legate de un posibil consens moral și a scepticismului cu care este primită critica sa asupra acestor speranțe, profesorul Engelhardt trece în revistă și răspunde principalelor contraargumente ale criticilor săi. Reținem observația sa privitoare la înstrăinarea treptată și adâncă a perspectivelor morale din sânul creștinismului care a contribuit semnificativ la apariția secularismului și a dezorientării morale contemporane (p. 379). Atât pentru a regăsi o viziune morală canonică, cât și pentru a trata matricea teologico-politică bolnavă a situației contemporane, H. T. Engelhardt jr. pledează pentru o reorientare a vieții și gândirii noastre „într-o atenție bine focalizată spre Dumnezeu, Cel ce este izvorul a toate și spre Care se cuvine să se orienteze întreaga realitate.” (p. 396)

Lucrare de referință în literatura (bio)etică creștină actuală, cu un conținut variat și dificil ideatic, volumul de față a beneficiat pentru ediția românească de o echipă de nouă traducători și trei îngrijitori de ediție. Rezultatul este unul cu totul meritoriu și care ar merita îmbunătățit la o proximă și necesară reeditare. Din punct de vedere material, printr-o legare care să facă față deselor răsfoiri pe care le pretinde lectura unui conținut atât de dens. Apoi, printr-o prezentare a autorilor (existentă în original), cvasi-necunoscuți la noi, și, eventual, prin indicarea edițiilor românești a titlurilor bibliografice, acolo unde acestea există. Bunăoară, cititorul neavizat nu află din acest volum că lucrarea principală examinată aici, *FCB*, există din 2005 într-o ediție românească, la editura Deisis. În sfârșit, există o serie destul de lungă de erori de traducere, majoritatea ușor de identificat la o lectură atentă, nu însă și la fel de ușor de corectat, în lipsa accesului la textul original (câteva exemple: „un proiect care a condus la opinia lui Engelhardt...” în loc de „un proiect despre care el [Engelhardt] consideră că a condus la pretenția Iluminismului...” (p. 30); „în termenii prietenilor morali...” în loc de „în termenii cunoscuților morali...” (p. 36, *acquaintance*, termen folosit de K. W. Wildes ca intermediar între *friend* și *stranger*); „pentru o lume lipsită de bunăstare...” în loc de „... lipsită de ajutor social”, (p. 38, unde *welfare* are aici un sensul din expresia *welfare state*); „posibilitate transcendentă” în loc de „transcendentală” (p. 68, *transcendental*, în sensul kantian al termenului); „substratul „cunoașterii sociologice” ...”, în loc de „sociologia cunoașterii” de la baza sa.” (p. 82);

Recenzii

„prietenii de moralitate de străinii de moralitate” în loc de „prietenii în sens moral de străinii în sens moral” (p. 102); „etică seculară și liberală” în loc de „...libertariană” (p. 314, eroarea mai apare de două ori în același paragraf; *libertarian* desemnează tocmai poziția bazată pe principiul permisiunii între străini morali și se deosebește de cea liberală – cosmopolită care promovează relativismul moral; în termeni mai tehnici, e diferența dintre concepția negativă și cea pozitivă a libertății). Din fericire, deși pot deruta punctual, aceste erori nu alterează semnificativ înțelegerea în ansamblu a ideilor și nu diminuează valoarea ediției românești a acestui excelent volum.

Conf. Dr. Sebastian Moldovan

Nicolae Mitropolitul Mesoghiei și al Lavreotichiei, *Omul la răscruce*, trad. din limba greacă de Pr. Victor Manolache, Ed. Egumenița, Galați, 2012, ISBN 978-606-550-091-4, 112 p.

Subintitulat „De la dilemele fără de răspuns la trecerea spre o altă logică”, acest mic volum conține patru cuvântări ale ÎPS Nicolae Hatzinikolaou, chiriarh al unei mici eparhii de lângă Atena. Cu studii de astrofizică și de inginerie biomedicală la Universitatea Harvard și Institutul Tehnologic din Massachusetts (MIT), devenit ulterior monah atonit la Simonopetra, mitropolitul Nicolae este din 1998 președintele Comitetului Sinodal de Bioetică al Bisericii Ortodoxe din Grecia.

Prima piesă a volumului de față, „De ce mi se întâmplă mie, Dumnezeu meu?”, cuvânt ținut la o întrunire a unei asociații pentru sprijinirea copiilor bolnavi de cancer, adresează probabil cea mai tulburătoare problemă morală din toate timpurile, anume suferința inocenților (ne amintim și de indignarea lui Ivan Karamazov). În loc de a căuta să o justifice, cum poate ne-am aștepta, autorul insistă pe caracterul deopotrivă inscrutabil și insuportabil al acesteia, pe contrastul violent dintre binecuvântarea procreației ca rod al iubirii conjugale și lovitura de ghilotină a ivirii bolii necruțătoare. La șirul nesfârșit de întrebări care exprimă stupoarea sau revolta părinților afectați orice argument despre „binecuvântarea” suferinței riscă să fie inoportun. Răspunsul nu poate veni decât din adevărul durerii și în lăuntrul durerii, nu din afara ei, chiar dacă, în mod firesc, durerea provoacă compasiune și comuniune celor din jur. Și mai semnificativ, răspunsul primit personal nu este niciodată previzibil: în tentativa de a atenua durerea necuvioasă pe care o atribuim lui „de ce mie?”, putem descoperi uneori că întrebarea celui ce suferă este, de fapt, „de ce *nu* mie?” (p. 22).

A doua piesă, „Întâlnirea cu Dumnezeu în încercările mai presus de rațiune”, rostit la o întâlnire a „prietenilor Sfântului Munte” se referă la spectrul mai larg al experienței neînțelegerii, „îndepărtării, tăinuirii lui Dumnezeu” (p. 27). De ce este întâlnirea cu El pe care o caută sufletul atât de dificilă? „[P]e de-o parte nu cunosc răspunsul, pe de altă parte întrebarea aceasta ascunde înlăuntrul ei mai mult adevăr decât răspunsul”, afirmă autorul (p. 32), care ne avertizează asupra modului în care deplinătatea lui Dumnezeu deschide o varietate de arătări și manifestări ale Lui, dar care, toate, pretind ieșirea din logica cunoașterii umane naturale și deschiderea spre „cealaltă logică”, suprafirească, una care poate părea ne bună și, tocmai de aceea, impune riscul existențial al credinței.